

BİR DAHA ZAMİR N'SİNİN KÖKENİ VE NAZAL ÜNLÜ HAKKINDA

Once More on the Origin of the Pronominal n and the Nasal Vowel

Vügar SULTANZADE*

Dil Araştırmaları, Bahar 2016/18: 7-16

Öz: Bu makalede *Dil Araştırmaları* dergisinin önceki sayılarından birinde Türkçedeki zamir n'sinin kökeninin, takip ettiği ünlünün nazal özelliğine bağlı olduğu konusunda ileri sürdüğüm görüş bazı ek bilgilerle desteklenmiş, bu görüşü eleştiren bir makaledeki tenkitlere cevap verilmiş ve aynı makalede zamir n'sinin kaynağıyla ilgili ortaya atılan hipotez değerlendirilerek yanlışlığı kanıtlarıyla gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, zamirler, zamir n'si, nazal ünlü, iyelik eki, şahıs ekleri

Abstract: In a previous issues of the journal *Dil Araştırmaları*, I submitted a view, according to which the origin of *pronominal n* is based on the historical nasal feature of preceding vowels. In this paper, the view in question is supported by some extra facts, the critical remarks of this view in an article are answered and the wrongness of the hypothesis presented in the same article is shown by arguments.

Keywords: Turkish, pronouns, *pronominal n*, nasal vowel, possessive suffix, personal suffixes

2014 yılında *Dil Araştırmaları* dergisinin 15. Sayısında *Zamir n'sinin Kaynağı Hakkında* başlıklı makalem yayımlandı (Sultanzade 2014). *Sosyal Bilimler Dergisi*'nin 2015 Eylül 4. sayısında Hakan Özdemir'in (2015) benim bu makaledeki görüşlerimi eleştirdiği ve yeni öneri sunduğu bir yazısı çıktı. Gerçekten bu yazı benim görüşlerimi çürütseydi, yazara teşekkür ederdim. Ne yazık ki Özdemir, tutarsız ve haksız eleştiriler temelinde bilimsellikten uzak bir hipotezi doğruymuş gibi göstermeye çalışmıştır. Bu makalenin amacı, Özdemir'in eleştirilerini ve hipotezini değerlendirmek, zamir n'sinin kaynağının nazal ünlüyle ilgisi hakkında bazı ek bilgiler vermektir.

Özdemir'in (2015: 130) makalesi şöyle başlar: "Haziran 2014'te zamir n'si üzerine geleneği teyit eden bir yazı yazmıştım (Özdemir 2014). Aralık 2014'te aynı konuda Sultanzade'nin konuya bambaşka bir bakış açısı getiren makalesi çıktı (Sultanzade 2014)." Bu başlangıç okuyucuyu yanıltabilir: Sanki zamir n'si hakkında tek görüş olmuş ve Sultanzade de Özdemir'le polemige girerek konuya başka bakış açısı getirmiştir. Hâlbuki mesele farklıdır. Zamir n'si hakkında çeşitli varsayımlar ortaya atılmış ve bunlar yeni hipotezin ileri sürüldüğü makalemde özetlenerek eleştirel bakışla değerlendirilmiştir (Sultanzade 2014: 96-98). Özdemir 2014'te ise yeni bir görüş belirtilmemiş ve yazarın kendisinin de itiraf ettiği gibi, sadece "gelenek teyit edilmiştir".

* Prof. Dr., Doğu Akdeniz Üniversitesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, Gazimağusa/KKTC. vugar.sultanzade@emu.edu.tr.
Gönderim Tarihi: 08.01.2016 / Kabul Tarihi: 27.04.2016

Özdemir'in (2015: 130-131) makalesi şu cümleyle devam eder: "Özetle bu yazısında yazar, şahıs zamirlerinin özel bir nazal ünlüye sahip olduğunu, zamir n'sinin kökeninin bu nazallıkta aranması gerektiğini yazısında sıraladığı beş maddeyle ele almıştır". Bu cümle de yanıltıcıdır. Ben şahıs zamirlerinde ünlünün eskiden genizsi özelliğe sahip olduğunu yazdım, ancak zamir n'sinin kökenini sadece bu zamirlerdeki ünlüde aramadım. Türkiye Türkçesinde 1. ve 2. şahıs zamirlerinde zaten zamir n'si söz konusu değildir. Beş maddenin sıralanma sebebi de Özdemir'in iddia ettiğinden farklıdır.

"Özet"te Sultanzade (2014: 95) şunları yazmıştır: "Zamir n'sinin ortaya çıkma sebebi, ondan önce gelen ünlülerin eskiden genizsi özelliğe sahip olmasıdır. Hâl ekleri bu tür ünlüyle biten dil birimlerinin üzerine ilave edildiğinde, nazallıktan dolayı aralarında sanki bir n sesi varmış gibi algılanmış ve bu, zamanla dilde sabitlenmiştir." Burada hâl eklerini alan 3. şahıs iyelik eki ile bazı zamirlerin ünlüsünün Türkçenin eski dönemlerinde nazal olduğu kastedilmiştir. Böyle nazal ünlünün varlığının ispatı, Özdemir'in (2015: 132) de ifade ettiği üzere, "meseleyi kökünden halleder" ve "işimizi kolaylaştırır".

Bugün bir ünlüde nazallığın olmaması eskiden de olmadığı anlamına gelmez. Dilde hiçbir şey izsiz kaybolmuyor. 3. şahıs iyelik ekinde, şahıs zamirlerinde ve onlardan türemiş morfemlerde nazallığın izleri kalmıştır. Elimizde eski dönemlerin ses kayıtları olmadığına göre, biz bu izlere, dolaylı ipuçlarına bakmak zorundayız. Benim makalemde ana fikir açıklandıktan sonra ek olarak işte bu ipuçları sıralanmıştır. Özdemir bu maddeleri teker teker ele alarak buradaki iddialara "cevap vermeye" çalışmıştır.

(a) maddesi Özdemir'in (2015: 131) makalesinde şöyle başlar: "Ana Altaycada 3. şahıs zamiri **in* olamaz. Choi'nin Mançuca ve Moğolca şekillere dayanarak ileri sürdükleri doğrudur. (Choi 1991: 194)." Özdemir okuyucuyu yanıltan cümleleri ve ifade tarzını devam ettiriyor. Sanki ben Ana Altaycada 3. şahıs zamirinin **in* olduğunu iddia etmişim ve Choi'nin bu konudaki görüşüne karşı çıkmışım. Böyle bir şey yok. Benim Choi'de karşı çıktığım husus, zamir n'sinin kaynağını Ana Altaycada gayri-ciddi şekilde onarmaya çalıştığı bir **n* iyelik zamirine bağlamasıdır. Yoksa gerek Ana Altaycada gerekse Mançuca ve Moğolcada 3. şahıs zamirinin **i* biçiminde olduğunu kabul ediyorum ve bu benim teorimi destekliyor.

Özdemir (2015: 131) şöyle devam eder: "Bahsi geçen ünlü Sultanzade'nin ileri sürdüğü gibi nazal ünlü de olamaz. Eğer öyle olsaydı benzer durumda olduğu ileri sürülen Türkçe şekillerin yalın durumunda ortaya çıkan n sesinin Mançuca ve Moğolcada da belirmesi ve fark edilmesi gerekirdi." Ben hiçbir yerde 3. tekil şahıs zamirinin Türkçe şekillerinin yalın durumunda bir n sesi ortaya çıktığını ileri sürmedim. Ortada var olmayan bir iddiaya karşı çıkan Özdemir (2015: 131) bunun üzerine de şu sonucu çıkarır: "Bu şeklin sıklıkla kullanılan III. şahıs zamiri olduğu göz önünde tutulursa bu fark edilememe meselesinin açıklanması gerekir. Bu tür bir ünsüz ortaya çıkmadığına göre, böyle her durumda farklı nitelik sergileyen bir ünlüden de bahsedilemez."

Ben makalemin ilgili maddesinde belirttiklerimi aşağıda tekrarlayarak, Özdemir'in yazdıklarıyla kıyaslamayı ve değerlendirmeyi okuyucunun takdirine bırakıyorum:

“Yukarıda birçok bilim adamının 3. şahıs zamiri ve onun kaynağını teşkil eden işaret zamirinin proto-Türk dili için ve bazılarının da hatta Ana Altayca için **i(n)* şeklinde onardığı ve *n* unsurunun ancak çekimlerde ortaya çıktığı gösterildi. Bu hipotezlerin hiçbirinde neden yalın hâlde zamirin *n* unsuru içermediği açıklanmamıştır. Ayrıca, neden çekimlerde meydana gelen, başka ses dedğil de *n*'dir (bazen de *m*)? Bu *n* unsurunun ortaya çıkış sebebinin en makul izahı, **i*'nin nazal olarak kabul edilmesidir. Yani zamirin **i* ve **in* şeklinde iki farklı biçimi yok idi. Biçim aslında tek olmuştur; bu da, çekimlerde zamanla *in* (veya *im*) olarak algılanan nazal *i*'dir.” (Sultanzade 2014: 95).

Görüldüğü üzere, benim değindiğim mesele farklıdır. Özdemir bu meseleyi geçiştirerek hedefi şaşırması veya hedef şaşırtmaya çalışmıştır.

(b) maddesinde Özdemir (2015: 131) şunları yazar: “Zamirlerin kökünde var olduğu iddia edilen nazal ünlünün en başında nazal bir ünsüze ihtiyacı olduğu göz ardı edilmemesi gereken bir olgudur... Türkçede bu ilk oluşum için ne Sultanzade'de ne de başka hiçbir kaynakta tatmin edici bir açıklamaya rastlanır.” Sonucu cümleden sanki Özdemir'in nazal seslerle ilgili çok sayıda kaynağı okuyup bildiği kanaati oluşabilir. Hâlbuki bu maddedeki iddiasını tek bir dile -Fransızcaya- dayanarak ortaya atmış, onun da bilgilerini kendisi bulmamış, Yrd. Doç. Dr. Metin Yurtbaşı'dan almıştır. Eğer Özdemir Fransızcayla sınırlı kalmayıp gerçekten çok sayıda dilin malzemesine başvursaydı, nazal ünlülerin tarihen nazal ünsüzlerden bağımsız olarak da mevcut olabileceğini görür, hatta tipolojik olarak ünlülerde sonradan nazallaşmanın değil, sonradan nazalsızlaşmanın yaygın olduğunu (Serebrennikov 1974: 120) fark ederdi. Kaldı ki, benim bahsettiğim nazal ünlülerin hipotetik bir nazal ünsüzün tesiriyle veya düşmesi sonucu ortaya çıkmış olması da prensip itibarıyla mümkündür, ancak makalemin (b) maddesinde temas ettiğim 1. ve 2. şahıs zamirlerinin ilk biçimleri Türkolojide *n*'siz, sırasıyla **be/*bi* ve **se/*si* olarak anılmaktadır (Aşnin 1988: 202). İşin enteresan tarafı, beni eleştiren kendisi de makalesinin bir başka yerinde bu konuda aynı görüşte olduğunu ortaya koymuştur: “Şahıs zamirlerinde ilk şekiller **bê/*sê* biçiminde kapalı e (*ê*) sesi ile kurulmuş olmalıdır” (Özdemir 2015: 132).

(c) maddesinde, 1. şahıs zamirleri ve onlardan türemiş ek morfeplerdeki ses değişimleri analizime değinen Özdemir, *b > m* değişmesinin nazallaşma değil, sızıcılılaşma olduğunu iddia eder. Bunun için Eski Anadolu Türkçesinde aynı şahıs zamirlerinin “ekleşmiş hâlinde” (*-vAn / -vUz*) görülen *b > v* ses değişmesine vurgu yapar ve bu değişimin benim iddialarım için başlı başına bir açmaz oluşturduğunu savunur (Özdemir 2015: 131).

1. şahıs eklerinde belli bir dönemde görülen *b > v* ses değişmesi benim teorimi açmaza sokmaz. Kelime sonunda ve eklerde, özellikle de iki ünlü arası (intervokal) konumda sızıcılılaşma ve genel olarak süreksiz ünsüzün sürekliliğe dönüşmesi, Türkçede birçok örnekte görülen fonetik hadiselerdendir. Ancak bu, kelime başı için karakteristik bir olay değildir, benim (c) maddesinde bahsettiğim ise sadece ekler değildir, başlıca olarak zamirlerdir, yani kelimelerdir. “Patlayıcı ünsüz *b* sesi sözcük başında bazı durumlarda sızıcı bir ses (*v* veya *m* farketmez bu durumda) olmaya zorlanmaktadır” (Özdemir 2015: 131) savının tersine, kelime başında sızıcılılaşma Türkçenin fonotaktığı için zorlayıcı veya karakteristik bir özellik sayılamaz. Ayrıca, *biz > miz* örneğinde,

gerileyici benzeşmenin sebebi, Özdemir'in düşündüğü gibi, gerçekten sızıcılışma olsaydı, *z* sesinin başka kelimelerde de *b* sesini *m*'ye dönüştürmesini beklemek gerekirdi, hâlbuki böyle bir şey söz konusu değildir.

Özdemir tersini iddia etse de, sesbilgisi konularına vâkıf okuyucu $b > m$ ses değişmesinin bir nazallaşma olduğunu bilir. Çünkü *m* ünsüzü *b* ünsüzünden oluşum biçiminden ziyade oluşum kanalına göre, hava akımının geçiş yoluna göre farklıdır ve $b > m$ değişmesinde ön planda olan, nazallaşmadır; sızıcılışma veya süreklileşme ise bunun yan ürünüdür. Şöyle ki, *m* sesi ağız boşluğunda oluşum biçimi itibariyle süreksiz ünsüzlerden farklı değildir; *m* sesini (ve diğer genizsi ünsüz olan *n* sesini) sürekli yapan, hava akımının burun boşluğundan doğal olarak engele takılmadan çıkmasıdır. Nitekim Uluslararası Fonetik Alfabe (IPA) de *m* ve *n* sesleri sızıcı ünsüzler sırasında yer almaz. Tartışılan kelimelerde ses değişiminin itici sebebi sızıcılışma olsaydı, *b* sesinin *m*'ye değil, gerçek bir sızıcı ünsüze dönüşmesi gerekirdi. Bu açıdan, Özdemir'in devrik cümleyle ifade ettiği “*v* veya *m* farketmez bu durumda” iddiası da havada kalır.

(d) maddesinde *-sInIz* şeklinin ortaya çıkmasında nazal ünlünün rolü konusunda görüşümü herhangi bir gerekçe göstermeden “kesin değildir” diye kenara atan Özdemir (2015: 131), çok daha karmaşık ve kesinliği çok daha tartışmalı bir etimoloji ileri sürmüştür: “*-sInIz* şekline *-sIglz* şekline ona da *-sI:z* şekline ulaşmanın önündeki tek engel gibi duran $g > n$ değişimi veya nöbetleşmesi için Eski Türkçe şekiller ($g \sim \eta$) ileri sürülebilir.” Ancak iddia edilen *-sI:z > -sIglz > -sInIz > -sInIz* geçişlerinin kabul edilmesinde bir tek değil, çok engel var ve bu yolla *-sInIz* biçimine ulaşmayı Türk dili tarihi malzemesi onaylamamaktadır, nitekim Özdemir bu kronolojiyi destekleyecek olan hiçbir kaynak göstermemiştir. Özdemir (2015: 131-132) kendisi de kendi hipotezini çok gerçekçi bulmamış olsa gerek, *-sIn* şekline dayandırdığı başka bir görüş de ortaya atmış ve çokluk belirten *-Iz* unsuruyla beraber ele alınabileceğine morfolojik denklik olarak Prof. Dr. Mustafa Sarı'nın ona hatırlattığı Eski Uygurca *kelijler* şeklini örnek göstermiştir.

Türk dilinin tarihi kaynakları *-sIz* biçiminin *-sInIz* biçiminden daha eski olduğunu gösterir. Dolayısıyla, Çağdaş Türkiye Türkçesinde *-sInIz* eki belki eşzamanlı yöntemle *-sIn* ve *-Iz* parçalarına ayrılabilir, ancak artzamanlı olarak ekin bu şekilde meydana geldiğini tarihi kaynaklar desteklemiyor. Eski Uygurcadaki *kelijler* şekliyle aranan morfolojik denklik ise *-sInIz* değil, *-ηIz* biçimidir. Emir kipinin 2. çoğulunda *-η* biçimiyle paralel kullanılan *-ηIz* biçimi ve görülen geçmiş zaman ekiyle şart eki üzerine ilave edilen *-ηIz* 2. çoğul şahıs eki sadece eşzamanlı değil, artzamanlı olarak da *-η* ve *-Iz* şeklinde parçalanabilir, *-sInIz* eki ise böyle değil. Bir de, bu ek, Özdemir'in iddiasından farklı olarak, *η*'li biçimden, yani *-sInIz* biçiminden daha eskidir. Sonuncu biçim sadece belli dönemde ve belli kaynaklarda *-ηIz* biçiminin tesiriyle analogi olarak ortaya çıkmıştır. Bu konuda 2013 yılında Saraybosna'da düzenlenen Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresinde özel bildiri sunan Prof. Dr. Mustafa Sarı, bunları da Özdemir'e hatırlattı mı, bilemiyorum.

(e) maddesinde de Özdemir, benim makalemdeki ilgili maddede yazdıklarımı değinmemiş, fakat eleştirmekten geri kalmamıştır:

“Bu maddede anılan III. şahıs iyelik ekine bir de *aitlik eki* ve yazı boyunca hiç bahsedilmeyen işaret zamirleri eklenmeliydi. Kaldı ki, işaret zamirlerinin çokluk şekillerinde türeyen *n* sesi için Sultanzade'nin getirdiği çözüm bir türlü her lehçe için gerçekleşmiyor. *Bunlar, şunlar, onlar*'daki durum analoginin dışında bir başka açıklama bulabilir mi? *Zamir n'si* barındıran lehçelerde bile bu konuda bir ölçünlülük yoktur. Hatta bugün bu kullanımı ölçünlü hâle getirmiş Oğuzca için bile EAT döneminden *n'siz* şekiller getirilebilir. Bu durum analoginin yavaş yavaş bu örneklere nüfuz ettiği şeklinde yorumlanabilir. (Sultanzade, “sadece *e/i* seslerinin nazal olduğunu yazdım; *o/u* ünlülerini işin içine katmadım” diyebilir...)” (Özdemir 2015: 132).

Hayır, Sultanzade böyle bir şey demez. Özdemir'in doğru söylemediğini görmek için “işaret zamirlerinden hiç bahsedilmeyen” dediği yazının daha ilk cümlesine bakmak yeterlidir: “Türkiye Türkçesinde *o, bu, şu ve kendi zamirlerinden* sonra hâl ekleri geldiğinde, aralarında bir *n* sesi ortaya çıkar” (Sultanzade 2014: 95). Ben zamir *n'sinin* kaynağının kendinden önceki ünlünün nazallığıyla ilgili olduğunu net bir şekilde ifade ettim. Bu, *bu* zamiri dahil bütün durumlar için geçerlidir. Özdemir'in iddia ettiği analogi, yalnız Eski Türkçe kaynaklarında geçmeyen ve sonradan ortaya çıktığı anlaşılan *şu* zamirinde söz konusu olabilir.

Çokluk ekinde önce zamir *n'sinin* kullanılıp kullanılmadığı meselesine gelince, Türk dilleri ve lehçelerinde bu konuda gerçekten şekil birliği yoktur. *Onlar, bunlar* yanında *olar, bular* da var. Hatta *aitlik eki -ki* ile çokluk eki arasında zamir *n'si* hiç bulunmaz. Özdemir'e (2015: 132) göre, bu, “analojiyi adeta inkâra yer bırakmayacak derecede ispat etmektedir”. Hâlbuki Özdemir burada kendi kendisiyle çelişkiye düşmüştür: Analogi, zamir *n'si* sebebiyse bahsedilen her durumda bir *n* unsurunun ortaya çıkması beklenirdi. Benim görüşümü ise söz konusu istisnalar çürütmez veya zayıflatmaz, tam tersi, kuvvetlendirir.

Mesele şudur: Çokluk belirten *-Ar* unsuru tarihen yeni bir ektir (bk.: Georg 1990: 145; Serebrennikov, Gadjeva 1986: 87-91) ve hâl ekleriyle kıyaslamada çok sonraki dönemlerde ortaya çıkmıştır. Bu ekin olduğu evre, muhtemelen Türkçenin ünlü sisteminde nazallığın artık zayıfladığı ve birçok ağızda ise tamamen kaybolduğu dönemdir. Böylece, nazallığını kaybetmek üzere olan ve ağız sesine dönüşmekte olan ünlülerle *-Ar* eki arasında bir *n* sesi algılanması her zaman söz konusu olmamıştır. Bu yüzden *-Ar* ekinde önce zamir *n'sinin* var olduğu örneklerin yanı sıra, olmadığı örnekler de vardır.

Özdemir'e (2015: 132) göre, Türkçede nazal ünlüler tasavvur dahi edilemez. Hâlbuki nazal ünlüler günümüzde bile kullanılmaktadır. Meselâ, *genç, mum* gibi kelimelerde ünlüler, yanlarındaki geniz ünsüzlerinin tesiriyle genizsiz olarak telaffuz edilir. Elbette, bunlar normal ağız ünlülerinin çevresel özellikten dolayı ortaya çıkan türleridir. Fonemik nitelik taşımadığı için (ve doğal olarak, yazıda da işaretlenmediğinden dolayı) bu nazallık normalde fark edilmez. Nazallığın ünlülerde fonemik özellik taşıdığı dillerde durum farklı olabilir. Meselâ, başkalarının *Vn* (ünlü + *n* sesi) olarak algıladığı parçalar, Portekizcede *n* sesi olmadan tek nazal ünlü ses (veya diftong) şeklinde telaffuz edilir (Parkinson 1983); *San-Paolo* yerine *Saõ-Paolo* gibi. Mesele aynı meselesidir.

Zamir n'si olgusunun bugünkü algılanmasıyla Eski Türkçe dönemindeki algılanması aynı değildir. Eski dönemlerde *zamir n'si* olgusunun bir *n* sesi olarak algılanmadığı konusunda Orhon abideleri önemli ipuçları vermektedir. Türk runik alfabesinde *n* sesini karşılayan iki harf olmasına rağmen, bunların hiçbirinden metinlerde “*zamir n'sini*” işaretlemek için kural olarak istifade edilmemiştir. Bunun en mantıklı ve makul açıklaması, *zamir n'sinin* ayrıca bir ses olarak görülmediğidir. Öte yandan, benim iddia ettiğim nazal ünlüler için de metinlerde özel harfler yoktur. Ancak ünlü sesleri ifade eden harflerin runik alfabede zaten oldukça kısıtlı sayıda olduğunu göz önünde bulundurursak, bunu makul karşılamak gerekir. Runik yazı sisteminde ünsüz sesleri belirten harfler, yanlarındaki ünlülerin de bazı özelliklerine işaret eder. Bahis konusu ünlülerin tesiriyle kendilerinden sonra gelen ünsüzleri genizsileştirdiği metinlerde bariz şekilde görülmektedir:

a) Yönelme ve yön belirten hâl eklerinin ilk ünsüzü bu durumlarda normal biçimlerinden farklı olarak ʎ harfiyle işaretlenmiştir. Bu, art damak nazal ünsüzüdür (*ŋ*). Türkiye’de bu sese genellikle “nazal n” denir, hâlbuki bu, *g* sesinin nazalıdır (bk.: Sultanzade 2013).

b) Bulunma-çıkma hâlinin ilk ünsüzü normal biçimlerinden farklı olarak ʘ harfiyle işaretlenmiştir. Bu harf Türkolojide “çift ünsüz” işaretlerinden sayılmaktadır (*nt/nd*). Aslında ise bunun süreksiz dış ünsüzünün genizsileşmiş biçimini göstermek için kullanıldığını düşünmek için yeterli sebep vardır. Yukarıda *Vn* biçiminin iki şekilde algılanabileceği not edildi. Orhon abidelerindeki yazı özellikleri de Eski Türkçe döneminde akabinde *t* ünsüzü gelen böyle bir biçimin iki şekilde algılandığını gösterir. Bunlardan biri, günümüzdeki gibi, *Vnt* şeklinde algılanmadır. Bu durumda *n* ve *t* sesleri birer ilgili harfle yazılmıştır:

/KıntI/ (*e*)kinti “ikinci olarak” (KT D 33, vb.)

/Intmz/ *int(i)m(i)z* “indik” (T 26)

/kÜntz/ *künt(ü)z* “gündüzün” (KT D 27, vb.)

/ÜntrÜ/ *ünt(ü)rü* “(şafak) sökerken” (T 35), vb. vb. (Tekin 2000: 40).

İkincide ise *Vnt* değil, bir nazal ünlü ve ünsüz olarak algılanma söz konusudur (*ŋt*). Bana göre, ʘ harfi bu durumda kullanılmıştır. Harf, ünlünün genizsileştirdiği *t* sesini karşılamaktadır.

c) “Eşitlik” hâlinin ilk ünsüzü normal biçiminden farklı olarak ʒ harfiyle işaretlenmiştir. Türkolojide bu harf de “çift ünsüz” işareti (*nç*) olarak bilinir, ancak yaptığımız bir araştırmanın sonuçları (Sultanzade 2016) bunun tek sese tekabül ettiğini gösterir. Nasıl ʎ (*ŋ*) harfi *ng* değil, nazal art damak ünsüzünün karşılığıdır; nasıl “yanlılıkla *ny* yazılarak çift ünsüz zannedilen” (Sertkaya 2012: 3) ʒ harfi nazal ön damak ünsüzünün karşılığıdır, ʒ harfi de yarı kapantlı nazal dış-damak ünsüz sesin sembolüdür.

Görüldüğü üzere, bu hâl eklerinin kullanımında tesadüf sayılamayacak bir kural vardır: Sonu ünlü sesle biten 3. şahıs iyelik eki ve bazı zamirlere ilave edildiğinde, eklerin ağız ünsüzü olan ilk seslerinin yerini genizsi karşıtları alır. Bu ünsüzleri genizsileştiren sebebin, önlerindeki ünlünün nazallığının tesiri dışında

mantıklı bir açıklaması yoktur. Yukarıda bahsedilen her üç harf, ilgili genizsi ünsüzlerin yanı sıra, kelime içinde onlardan önce gelen ünlülerin nazallığını da işaretlemiştir. Bir daha tekrarlayalım, ünlü harflerin kısıtlı olduğu sistemde bu normaldir; kelime içinde ünlülerin kalın veya ince olması benzer şekilde ünsüzlere göre belirlenmektedir.

3. şahıs iyelik ekindeki ünlünün bir zamanlar nazal olup olmadığını test etmek için kullanılabilir yöntemlerden biri, bu ekin çok eskiden oluşturduğu ve içinde kalıplaşarak, “taşlaşarak” kaldığı, yani morfolojik değil, etimolojik çözümlemeyle ayrılabilirdiği bir kelimedeki nazallık izlerini aramaktır. *Gibi* kelimesi böyle bir örnektir. Onun etimolojisi hakkında görüş belirten birçok Türkolog, kelimenin *kip/ kep* ‘kalıp, biçim’ kökünün üzerine 3. şahıs iyelik ekinin ilavesiyle oluştuğu konusunda hemfikirlerdir (Clouston 1972: 686; Hacıeminoğlu 1984: 55; Ergin 2000: 371; Li 2004: 302; Deny 2012: 540; vs.). Kelimenin tarih boyunca uğradığı değişimler neticesinde Türk dilleri ve ağızlarında aldığı biçimler, aslında ekindeki ünlünün nazal olduğuna işaret eder. Bu, ünlünün hem sağına hem soluna tesirinde görülür. Azerbaycan ve Türkmen Türkçelerinde ünlünün tesiriyle önceki ünsüz tamamen nazallaşmıştır (*kimi, kimin*). Öte yandan, nazal ünlünün *in* olarak algılanması sonucu tarihi kaynaklarda ve bazı lehçelerde (örnekler için bkz.: Dinar 2015) *kimin, kibin, gibin, bigin* biçimleri ortaya çıkmıştır. İlgecin bu biçim çeşitliliğinin sebebinin başka türlü izahı zordur.

Bazı Anadolu ağızlarını araştıran ve ilgili örnekler veren yüksek lisans tezleri bugün bile 3. şahıs iyelik ekindeki ünlünün nazallığının kısmen de olsa korunduğu göstermektedir. Ancak bunlar araştırmacılar tarafından genellikle *In* olarak algılanmış ve öyle kayda geçirilmiştir. Dinar 2015’ten aldığım örnekler:

Emine ninemiñ *adın* emine gâri (Özkan 2001: 467);

Zaten köy hep birbiri *dıdısın* o ona akraba o ona akraba (Akyol 2006: 271);

Pazar gün gâlin biner, *bazartesin* doğak ondan sona (Akyol 2006: 271).

Yukarıdaki iddialarıyla “Türkçede nazal ünlünün tasavvur edilemez” olduğuna kendini inandıran Özdemir (2015: 132), zamir *n*'sinin kaynağı konusunda yeni bir hipotez ortaya atmıştır. Bu hipotez hakkında aşağıdaki cümlelerden fikir edinmek mümkündür:

“... Geriye *n* sesinin şahıs zamirlerine geliş sürecini çözmek kalıyor. Bu konu için, zamirlerle kullanımında bir süreklilik arz edecek, böylece bir müddet sonra işlevi unutulup zamirin bünyesinde asli bir ses hâline gelecek bir biçimbirim önermek istiyoruz: *ilgi durum eki*... Belirtili isim tamlamalarının ilk oluşum aşamasında tamlayan durumunda ve ‘ben-im’ anlamında *be-n* ve *me-n* şekillerindeki ilgi durum eki olan *n* sesi zamanla kökle kaynaşmış olmalıdır... Bu şekillerin doğuşu zamire yönelme ekinin getirilmesiyle değil ‘mekân, mahal, yer’ anlamına gelen veya anlamı başka bir şekilde kurulabilecek bir *ka* sözcüğünün getirilmesiyle yerini ve anlamını bulur... I. ve II. şahıs zamirlerindeki bu görüntü ilk Türkçede ilgi eki almış şu şekli tasarlamamızı mümkün kılar: ‘Benim yer’ anlamındaki *mê-n ka > mê-n ga > mêña > maña*... Bu arada bu ve benzeri durumlarda kullanılan ilgi ekinin kullanım sıklığı, bu sesin (*n*), zamirin bünyesinde sabitleşmesine sebep olmuş olmalı. Öyle ki ilgi eki nazallaşmasını tamamlayıp *-İy* şeklinde kullanım alanına girdiğinde

katmerli çekime sebep olacak kullanımda da bir ek yığılmasının (**mê-n-iş ka* > **mênişka*) yaşanmış olabileceği bu suretle ileri sürülebilir. Yani zamirin bünyesindeki *n* sesi işlev kaybına uğramış, kalıplaşmış ve zamir *n*'si böylece doğmuştur denilebilir" (Özdemir 2015: 132-134).

Bu hipotez tamamen hayal ürünü olup bilimsellikten uzaktır, her şeyden önce yanlış bir varsayım üzerine kurulduğu için. Güya ilgi eki zamirlerle kullanımında bir süreklilik arz ettiği için zamanla işlevi unutulup zamirin bünyesinde asli bir ses hâline gelmiştir. Bir dil unsurunun işlevi süreklilik arz ettiği için değil, tam tersi, çok az kullanıldığı durumlarda unutulabilir. Dolayısıyla, sadece bu varsayımın yanlışlığı bile Özdemir'in genel hipotezini kabul etmemek için yeterlidir. Ancak onun yanlışlığı ve okuyucunun kafasını karıştırabilecek birkaç hususa daha değinmek isterim.

Özdemir (2015: 134) ilgi ekinde *n* sesinin nazallaşmasını tamamlamasından bahsediyor. Bu ses, yani *n* sesi, zaten nazaldır, daha nesi nazallaşacak? Eğer sesin *η* sesine dönüşmesi kastedilmişse –ki böyle bir dönüşüm nazallaşma değil, damaksılaşmadır– bu da ilgi ekinin tarihi gelişim sürecine aykırıdır. İlgi ekinde asıl olan, eskiden beri var olan, ekin son sesi *η* ünsüzüdür. Yani bu ekte *n* sesi neyi ise tamamlayıp *η* sesine dönüşmemiştir, tam tersi, *η* sesi zamanla Türkiye Türkçesi dahil bazı dil ve lehçelerde yerini *n* sesine bırakmıştır.

Özdemir'e göre, ilk Türkçede genel bir mekân algısı olmuş, *-KA* eki hem yönelme hem bulunma hem de ayrılma işlevinde kullanılmıştır:

"Ve bu kavramlar, 'bulunma, yönelme, ayrılma', aynı biçimbirim (*-KA*) üzerinden cümle içindeki kullanımla şekillendirilmiş olmalı. "*Maşa kel!*" örneğinde '*bana gel* anlamında yönelme'; "*maşa bar!*" örneğinde '*benden git* anlamında ayrılma' "*maşa bar.*" örneğinde '*bende var* anlamında bulunma' kastedilmiş olmalı." (Özdemir 2015: 134).

Ancak verilen örnekler tamamen hayalî olup, bu ciddi iddia Türk dili kaynaklarından herhangi somut bir kanıtla desteklenmemiştir. Eski Türkçede bulunma ve çıkma işlevlerinde, Özdemir'in bir şekilde *-KA* biçimine indirgemeye çalıştığı *-DA* ve *-DIn* ekleri kullanılırdı. Artzamanlı olarak incelendiğinde yönelme hâli ekinin istikamet, yön belirtmede eskiden günümüzdekine nazaran daha kapsayıcı olmadığı, hatta tam tersi, nispeten daha dar bir işleve sahip olduğu görülmektedir: Yönelmenin ancak bir türünü göstermek için bu ekten istifade edilirdi, diğer türünü belirtme işlevinde ise *-gArU* eki kullanılırdı.

Özdemir (2015: 135) 'mekân, mahal, yer' anlamında bir *ka* kökü tasarlamış, hâl eklerinin yanı sıra, aitlik ekini de, bazı zamirleri de (*kani, kanta, kantan, kança, kaçan*) bu köke indirgemıştır. Makalesinin "kaynakça"sında bir tane Rusça kaynak bulunmayan, Kuznetsov'dan da tercüme aracılığıyla yararlanan Özdemir, hatta birdenbire Slav dilleri uzmanı kesilerek Rusçadaki *gde, kuda* soru zamirlerini bile bu kökle ilişkilendirmiştir. Ancak belirmeliyim ki, Rusçada *k* unsuru sadece mekân belirtenlerde değil, başka anlamlara sahip soru zamirlerinde de var: *kogda* 'ne zaman', *kotoriy* 'hangi', *kak* 'nasıl'. Nitekim, Türkçede de *ka* unsuru içeren soru zamirleri yalnız mekânla sınırlı olmayıp, zaman (*kaçan?*), nitelik (*kangı?*) vs. belirtir. Türkçe ve Rusça soru zamirleri arasında ilişki varsa bile, onların ortak yönü mekân belirtme değildir.

Konuyu dağıtmamak için makaledeki başka çelişiklere değinmeden sözümü bitiriyorum. Sonuçta bu tür yazıların esas okuyucu kitlesi profesyonel dilcilerdir. Böyle bir okuyucu her iki teoriyi kıyaslayıp hangisinin iyi ve kendi içinde tutarlı olduğu, hangisinin tek cümleyle ifade edilebilecek kadar basit ve sade olduğu, hangisinin somut verilere dayandığı, hangisinin açıklayıcı ve kapsayıcı olduğu konusunda sağlıklı karar verebilir.

Sonuç olarak, benim beş maddedeki görüşlerime “cevap vereceğini” taahhüt eden -makalesinin özetini de bilimsel üsluba ve geleneğe aykırı olarak taahhüt şeklinde yazan- Özdemir, (a) maddesinde yazmadıklarımı bahis konusu etmiş, (b), (c), (d) ve (e) maddelerindeki görüşlerime de doğru düzgün değinmeden birtakım objektiflikten uzak eleştiriler sıralamıştır. Aslında benim ilgili maddelerde yazdıklarım teker teker değil, bütünlükte ele almak gerekir: Çünkü bunlar nazal ünlünün varlığını birbiriyle bağlantılı olarak kanıtlıyor. Etimolojide ancak sistemli yaklaşım doğru ve inandırıcı sonuçlar verebilir.

Kaynakça

- AKYOL, Senem (2006). *Manisa Merkez Kuzeybatı Köylerinin Ağız Özellikleri*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa.
- AŞNİN, F. D. (1988). “Liçnie i Liçno-ukazatel'nie Mestoimeniya”, *Sravnitel'no-İstoriçeskaya Grammatika Tyurkskix Yazıkov, Morfolojiya*. Moskva: Nauka, s. 202-209.
- CHOİ, Han Woo (1991). “Ana Altayca İyelik Zamiri *n”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, s. 191-196.
- CLAUSON, Sir Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth Century of Turkish*, Oxford: Oxford University Press.
- DENY, Jean (2012). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- DİNAR, Talat (2015). “Kibin ve Kibik Edatlarının Yapıları Hakkında Bazı Tespitler”, *Dil Araştırmaları*, Güz/17, s. 103-118.
- ERGİN, Muharrem (2000). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak.
- GEORG, Stefan (1990). “Some Thoughts on the Etymology of the Turkic Plural Suffix -lar/-ler”, *Altaica Osloensia: Proceedings from the 32nd Meeting of the Permanent International Altaistic Conference*, Oslo: Universitetsforlaget, s.141-152.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin (1984). *Türk Dilinde Edatlar*, İstanbul: MEB yayınları.
- Lİ, Yong-Song (2004). *Türk Dillerinde Sontakılar*, İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.
- ÖZDEMİR, Hakan (2014). “III. Teklik Kişi İyelik Eki +(s)I ve Zamir n'si Üzerine Bir Değerlendirme Denemesi”, *Dil Araştırmaları*, Bahar, Sayı 14, s. 137-145.
- ÖZDEMİR, Hakan (2015). “Nazal Ünlü ve Zamir n'si Üzerine”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Eylül Sayı 4, s. 130-139.
- ÖZKAN, İbrahim (2001). *Sandıklı ve Yöresi Ağız Özellikleri*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon.
- PARKINSON, Stephen (1983). “Portuguese Nasal Vowels as Phonological Diphtongs”, *Lingua*, Volume 61, Issues 2-3, pp. 157-177.
- SEREBRENNİKOV, B. A. (1974). *Veroyatnostnie Obosnovaniya v Komparativistike*, Moskva, Nauka.
- SEREBRENNİKOV, B. A. Gadjeva N. Z. (1986). *Sravnitel'no-İstoriçeskaya Grammatika Tyurkskix Yazıkov*, Moskva, Nauka.

- SERTKAYA, Osman Fikri (2012). “Göktürkçedeki ǰ (ny) Runası Üzerine”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı ¼, s. 1-10.
- SULTANZADE, Vügar (2013). “Nazal n, yoksa Nazal g?”, *I. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi Bildiri Kitabı, II*, Saraybosna: International Burch University, s. 521-524.
- SULTANZADE, Vügar (2014). “Zamir n’sinin Kaynağı Hakkında”, *Dil Araştırmaları*, Sayı 15, s. 95-104.
- SULTANZADE, Vügar (2016). “Türk Runik Alfabesindeki “Çift Ünsüz” İşaretleri Üzerine”, *Bilig* (Yayında).
- TEKİN, Talat (2000). *Orhon Türkçesi Grameri*, Ankara.